

Смирнова Н.В.

кандидат економічних наук
Криворізького фахового коледжу
Державного некомерційного підприємства
«Державний університет «Київський авіаційний інститут»

Smyrnova Nadiia

Kryvyi Rih Professional College of the State Non-Profit Enterprise
"State University "Kyiv Aviation Institute"

ЕВОЛЮЦІЙНИЙ АСПЕКТ ТРАНСФОРМАЦІЇ ФАКТОРІВ ВИРОБНИЦТВА

EVOLUTIONARY ASPECT OF THE TRANSFORMATION OF PRODUCTION FACTORS

Дана стаття присвячена розгляду особливостей еволюційної трансформації факторів виробництва у контексті зміни виду суспільної формації, типу і характеру виробничо-господарських відносин. Висвітлено передумови виникнення і вдосконалення факторів виробництва у історичному контексті розвитку людської цивілізації, наслідки їх появи. Встановлено і візуалізовано еволюційну трансформацію факторів виробництва не лише у хронологічному порядку їх виникнення, але і у прив'язці до змін суспільних потреб від первинних (архаїчних) суспільств до економічних формацій сьогодення. Визначено значення нерозривної єдності п'яти факторів виробництва для ефективного функціонування і розвитку сучасних продуктивних сил суспільства. Розглянуто використання факторів виробництва за умови автоматизації виробничо-господарських процесів і переваження ручної праці у розширеному товарному виробництві, можливість заміни факторів виробництва і їх взаємодоповнення.

Ключові слова: фактори виробництва, еволюція, трансформація, товарно-матеріальні цінності, потреби, прогрес.

The article considers the issue of the peculiarities of the transformation of production factors in parallel with the development of socio-economic needs of human civilization. It is determined that the nature of economic relations is influenced by the type of social formation and the human needs that determine it. The emergence of higher-level needs with a parallel search for ways to implement them caused both a change in the means and objects of labor and the production of more complex and high-quality commodity-material values. This, in turn, contributed to the emergence of new needs, complicated commodity-exchange processes, and shaped the development of proto-financial relations, the first commodity money and trade. A diagram of the evolutionary transformation of production factors is graphically presented not only in the chronological order of their emergence, but also in accordance with changes in the socio-economic needs of society from primitive (archaic) formations to the present-day world economy. A description of the reasons that prompted the change in the type of social production, the transition to a higher level of socio-economic relations is provided. The article outlines the inseparable combination of five factors of production under the condition of functioning of social formations with their inherent types of production and economic relations. It is established that at present absolute replacement of factors of production is not possible both under the condition of purely automated production and with the predominance of manual labor. The key factor of production was and remains human labor, regardless of the era and type of social formation, which is embodied both in the production of means and objects of labor and the implementation of entrepreneurial abilities. It is emphasized that in modern socio-economic realities, factors of production function in parallel, complementing each other, and natural, simple commodity and expanded commodity production in the aggregate constitute a single production and economic process of a single country, integrating it into the global economic space.

Keywords: factors of production, evolution, transformation, commodity values, needs, progress.

Постановка проблеми. Виробничо-господарські умови сьогодення не можливо уявити без взаємодії факторів виробництва, головними

серед яких є засоби і предмети праці. Різноманіття і багатогранність процесів, що відбуваються на їх основі, не є продуктом нашого часу,

а мають тривалу історію розвитку, пов'язану з еволюцією людської цивілізації і, в першу чергу, з її технічними і соціально-економічними аспектами, що ускладнювалися під впливом людських потреб, а також сприяли появі нових.

Відповідно дана стаття присвячена висвітленню питання еволюції факторів виробництва у прив'язці до етапів розвитку людської цивілізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Еволюція факторів виробництва частіше розглядається починаючи з Нового Часу, періоду, коли виникає економіка як наука, зокрема виокремлюються три фактори виробництва – земля, праця, капітал. У такому аспекті дане питання висвітлене у працях: Гладинець В.В. [1], що розглядає еволюційний розвиток факторів виробництва у прив'язці до відповідних витрат; Кіртоки Р.Г. [3], який вважає причину зміни факторів виробництва не лише у зміні їх матеріальної форми, але й їх категоріального значення; Мацелюхи Н.П. [4], що надає класичне пояснення процесу трансформації факторів виробництва; Паустовської Т.І., Бондарчук О.М. [5], які ключовим фактором відповідної трансформації вважають людську працю. Натомість, дані фактори виробництва існували ще до появи фінансових відносин як таких і сприяли появі останніх.

Метою статті є розгляд еволюційної трансформації факторів виробництва у відповідності до етапів прогресу людської цивілізації, а саме його технологічної і соціально-економічної складової.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Підприємство є первинною ланкою господарювання, що виготовляє товари, надає послуги чи виконує роботи, які становлять суспільно-необхідну потребу, як на комерційній, так і на безоплатній основі [2]. Таке визначення надає Закон України «Про підприємства в Україні» і таке розуміння його сутності є найбільш поширеним, оскільки пізнання нами цього світу і закономірностей його розвитку відбувається на основі усталених тлумачень і понять. Самі ж ці поняття формуються історичною епохою із властивим їй способом організації господарсько-економічних відносин. Трансформація способу виробництва, поява принципово нових засобів праці, що є результатом революційних технологічних перетворень, відбувається повільно під впливом зміни сприйняття суспільством своїх потреб із подальшими пошуками шляхів їх задоволення і є неминучим наслідком загального цивілізаційного прогресу.

Відомо, що класична економічна теорія виділяє три фактори виробництва: землю, працю і капітал, які з часом доповнено до п'яти, додавши до перших трьох підприємницькі здібності і інформацію.

Прийнято вважати, що історично першим, хто почав використовувати фактори виробництва, були традиційні (архаїчні) суспільства. Господарські відносини в них обмежувалися натуральним і простим товарним виробництвом, що з'явилося у разі наявності надлишкових речей-товарів, а обмінні процеси ще не набули звичної для нас форми «Г – Т – Г'», оскільки фінансових відносин як таких не існувало, необхідні у господарстві речі отримувалися через обмін на основі пропорції, встановленої за домовленістю. Але попри домінування протофінансових відносин і ручного способу виробництва, виготовлення речей потребувало використання предметів і засобів праці. Потреби традиційного (архаїчного) суспільства передбачали наявність речей першої необхідності і, відповідно, засобів і предметів праці для їх виготовлення, основою для чого ставали підручні природні матеріали. Найбільш значущими засобами праці були: земельна ділянка, робоча худоба, знаряддя для обробки землі, ткацькі і гончарні верстати, плавильні печі; предметами праці виступали ресурси навколишнього середовища: природні мінерали, продукти рослинництва і тваринництва.

По мірі зростання чисельності населення і паралельно його потреб відбувається трансформація простого товарного виробництва у розвинене і використання трьох факторів (земля, праця, капітал) вже не достатньо. Постає питання щодо вибору найкращих ресурсів, дослідження ринку з метою визначення попиту на товари (роботи, послуги) і рівня приблизної конкуренції між виробниками аналогічних товарів, що можливо забезпечити за рахунок використання четвертого фактора виробництва – підприємницьких здібностей. Саме їх розвиток дозволив здійснити II і III великий поділ праці, виокремивши торгівлю і поглибивши спеціалізацію у сільському господарстві і ремісництві, в результаті чого сформувалися перші відомі торговельні шляхи періоду Античності, що були частково втрачені у Середньовіччі. З часом у епоху Відродження відбулося відновлення торговельних зв'язків Сходу і Заходу, а також пошук нових торговельних напрямів співпраці і транспортних шляхів. Відповідно, відбувається як виробнича, так і торговельна спеціалізація на основі використання найкращих факторів виробництва з паралельним врахуванням можливих підприємницьких ризиків.

Отже, у відповідності до цього можна стверджувати, що такий розвиток торговельно-господарських відносин сприяв появі конкуренції між тогочасними виробниками і, в першу чергу, за кінцевого споживача, а вже потім і за джерела ресурсів. З часом, по мірі напрацювання

«клієнтської бази» за умови незначної кількості конкурентів починається вдосконалення факторів виробництва через пошук найбільш кращих джерел ресурсів або ж виробників засобів праці.

За умови незначної конкуренції між товаровиробниками і помірним попитом на кінцеві продукти у якості предметів праці використовуються природні матеріали, які не потребують значної обробки і великих фінансових, матеріальних та трудових затрат на транспортування. Відповідно, для такого господарства не має потреби вдосконалювати засоби праці, а достатньо використовувати подетальну спеціалізацію з переважанням ручного виробництва.

З розширенням людських потреб у більш диференційованих товарно-матеріальних цінностях починає посилюватися конкуренція між товаровиробниками спочатку за кінцевого споживача, а вже потім за джерела ресурсів виробництва, надаючи перевагу більш якісним і більш складним засобам праці, що в свою чергу, провокує появу виробників засобів праці, які різняться за ступенем складності і, відповідно, за ціною. Саме такі трансформаційні зміни відбуваються

на межі II і III великих суспільних поділів праці, викликаючи у підсумку появу не лише торгівлі, але й посилення конкуренції між товаровиробниками, зростання попиту зі сторони споживачів, подальшу спеціалізацію і поступове зменшення частки ручної праці [6]. В подальшому даний прогрес відбувається доволі повільно, з поступовим еволюціонуванням засобів і предметів праці у відповідності до потреб споживачів, рівня конкуренції і спеціалізації господарства.

Чотири фактори виробництва, що були вище зазначені, проіснували, постійно трансформуючись до нашого часу, але наприкінці XIX – початку XX ст. під дією НТП до них додався п'ятий фактор – інформація. Під цим фактором слід розуміти всі відомості відносно ринкової кон'юнктури, потреб і можливостей ринкових суб'єктів, а також ресурсів, використання яких дозволить виробнику задовольнити потреби ринку і отримати бажаний кінцевий результат [7].

Загальний процес еволюційної трансформації факторів виробництва можна представити у вигляді схеми (рис. 1), на якій проілюстровано появу того чи іншого фактору не лише в хронологічному

Рис. 1. Еволюційна трансформація факторів виробництва

Примітка: (1) – необхідність задоволення особистісних потреб або потреб у виживанні; (2) – виготовлення речей для задоволення як особистісних потреб у предметах першої необхідності і речах тривалого використання, розвиток протофінансових відносин; (3) – виготовлення речей для задоволення особистісних потреб потреби общини, поява торгівлі і конкуренції між виробниками; (4) – виробництво товарно-матеріальних цінностей як для особистого споживання, так і на продаж, оплата податку у натуральній формі землевласнику; (5) – виробництво з метою подальшого продажу, потоварна спеціалізація виробників, поява великих промислових комплексів, МПП; (6) – поглиблення міжнародного поділу праці, поява товарних ринків і фінансових центрів.

Джерело: систематизовано автором

порядку виникнення, а й у прив'язці до змін потреб суспільства і ринкових суб'єктів.

На даний час п'ять факторів виробництва у сукупності і взаємодії являють собою єдиний виробничо-господарський процес, в якому вилучення хоча б одного з них призведе до порушення зв'язків як у внутрішній виробничій системі, так і у взаємовідносинах підприємства із зовнішнім середовищем.

Так, навіть за умови суцільної автоматизації виробничо-господарського процесу, що є характерним для розширеного товарного виробництва, остаточно не зникає потреба у людській праці, як-то налагодження технологічної лінії, або ж контроль якості отриманого кінцевого результату (товару, роботи, послуги) з паралельним використанням такого фактору як підприємницькі здібності і інформація, що допомагають не лише краще зорієнтуватися у особливостях ринкової кон'юнктури, а й розподілити ресурси у межах підприємства, забезпечуючи виконання базових функцій менеджменту.

В протилежному випадку, зважаючи на характер ручної праці, можна стверджувати, що за умови її переважання над використанням механізації чи автоматизації, її продуктивність буде значно нижчою, але це не виключає застосування знарядь праці, а також необхідність таких факторів як інформація і підприємницькі здібності з відповідною метою, як і у попередньому прикладі. Переважання ручної праці є характерним для країн, де залишилися елементи як натурального, так і простого товарного виробництва, але зважаючи на характер загальноцивілізаційних соціально-економічних відносин, що вимагають інтеграції окремих виробництв у національну і, відповідно, світову економічну систему, необхідність використання фактору інформації і підприємницьких здібностей для таких господарств не

виключається. Відповідно, на даний час фактори виробництва не є взаємозамінними, а типи господарських формацій або інтегруються одна в одну, або є взаємодоповнюючими.

Отже, еволюція факторів виробництва відбувалася у прямій прив'язці до прогресу людської цивілізації як у технічному, так і соціально-економічному аспектах. Для кожного з етапів, зазначених на рис. 1, є характерним набір як соціально-протоекономічних, так і суто економічних відносин, що сприяли не лише розвитку і взаємодії факторів виробництва, але й їхньому прогресу з подальшим переходом до більш складних виробничо-господарських і товарно-торгівельних взаємодій суб'єктів господарювання. Основним фактором виробництва при цьому не залежно від еволюційного етапу розвитку суспільства і типу суспільної формації залишається людська праця, яка не тільки поєднує засоби і предмети праці, але й налагоджує функціонування виробничо-господарського процесу, виступаючи у своєму матеріальному і інтелектуальному вираженні.

Висновки з проведеного дослідження. Еволюційна трансформація факторів виробництва відбувалася паралельно зі зміною суспільних формацій: від архаїчних до економіки сьогодення. Кожен з таких етапів мав як власні особливості функціонування, так і передумови ускладнення суспільних виробничо-господарських відносин, що слугували фактором переходу до іншого етапу. Фактори виробництва, що з'являлися на вищих еволюційних ланках трансформації, не виключали існування раніше створених факторів, а доповнювали їх і на даний час функціонують паралельно, утворюючи одне виробничо-господарське середовище, в якому натуральне і просте товарне виробництво існують паралельно з розширеним товарним, там де його існування не є можливим.

Список використаних джерел:

1. Гладинець В. В. Еволюція теорії витрат і оптимального комбінування факторів виробництва. *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Економіка*. 2009. Випуск 27. С. 188–196. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/53167> (дата звернення: 24.03.2025)
2. Про підприємства в Україні: Закон України від 27 березня 1991 р. № 887-XII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/887-12#Text> (дата звернення: 09.04.2025)
3. Кіртока Р. Г. Еволюція факторів виробництва в умовах глобальних викликів. *Управлінські дослідження в контексті розвитку процесів четвертої промислової революції «Індустрія 4.0»*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 15 грудня 2023 р.). Одеса, 2023. С. 36–40. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/handle/123456789/38893> (дата звернення: 24.03.2025).
4. Мацелюх Н. П. Історія економіки та економічної думки. Політична економія. Мікроекономіка. Макроекономіка: навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 382 с.
5. Паустовська Т. І., Бондарчук О. М. Еволюційний шлях зміни ролі людини в розвитку суспільного виробництва. *Економіка та суспільство*. 2022. Випуск 40. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1475> (дата звернення: 24.03.2025).
6. Рехтета О. М. Трансформація національної економіки в глобальному вимірі. *Економіка та управління національним господарством*. 2018. № 16. С. 210–214.
7. Сапа Н. В. Глобальна трансформація сучасних економічних процесів: теоретико-методологічні засади. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2008. № 32. С. 190–195.

References:

1. Gladynets V. V. (2009) *Evoliutsiia teorii vytrat i optymalnoho kombinuvannia faktoriv vyrobnytstva* [Evolution of the theory of costs and optimal combination of production factors]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu: Seriia: Ekonomika*, vol. 27, pp. 188–196. Available at: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/53167> (accessed March 24, 2025). (in Ukrainian)
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (1991, March 27) *Zakon Ukrayini "Pro pidpriyemstva v Ukrayini"* № 887-XII [Law of Ukraine on Enterprises in Ukraine № 887-XII]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/887-12#Text> (accessed April 09, 2025). (in Ukrainian)
3. Kirtoka R. H. (2023) *Evoliutsiia faktoriv vyrobnytstva v umovakh hlobalnykh vyklykiv* [Evolution of production factors in the face of global challenges]. *Proceeding of the Upravliniski doslidzhennia v konteksti rozvytku protsesiv chetvertoi promyslovoi revoliutsii "Industriia 4.0": mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia* (Ukraine, Odesa, December 15, 2023) Odesa: Upravliniski doslidzhennia v konteksti rozvytku protsesiv chetvertoi promyslovoi revoliutsii "Industriia 4.0", pp. 36–40. Available at: <https://dspace.onu.edu.ua/handle/123456789/38893> (accessed March 24, 2025). (in Ukrainian)
4. Matseliukh N. P. (2014) *Istoriia ekonomiky ta ekonomichnoi dumky. Politychna ekonomiia. Mikroekonomika. Makroekonomika: navchalnyi posibnyk* [History of economics and economic thought. Political economy. Microeconomics. Macroeconomics: a textbook]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 382 p.
5. Paustovska T. I., Bondarchuk O. M. (2022) *Evoliutsiinyi shliakh zminy roli liudyny v rozvytku suspilnoho vyrobnytstva* [The evolutionary path of changing the role of man in the development of social production]. *Ekonomika ta suspilstvo*, vol. 40. Available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1475> (in Ukrainian)
6. Rehteta O. M. (2018) *Transformaciya nacionalnoyi ekonomiki v globalnomu vimiri* [Transformation of the national economy in the global dimension]. *Economics and management of the national economy*, vol. 16, pp. 210–214. (in Ukrainian)
7. Sapa N. V. (2008) *Globalna transformaciya suchasnih ekonomichnih procesiv: teoretiko-metodologichni zasady* [Global transformation of modern economic processes: theoretical and methodological principles]. *Gumanitarnij visnik ZDIA*, vol. 32, pp. 190–195. (in Ukrainian)